

355.721:356.33:615-014

VOJENSKÁ NEMOCNICE JOSEFOV A JEJÍ LÉKÁRNA

Karel KRÁL, Václava BUCHTOVÁ
Univerzita Karlova, Farmaceutická fakulta v Hradci Králové

Souhrn

Vedle pražské vojenské nemocnice a její lékárny patřila vojenská nemocnice a vojenská lékárna v Josefově k největším zařízením v systému vojenského zdravotnického zabezpečení Rakouska-Uherska i v roce 1918 vzniklého Československa. Spolu s výstavbou vojenské pevnosti (1780–1789) byla v letech 1786–1789 budována vojenská nemocnice a po roce 1802 vznikla vojenská lékárna. Vojenská nemocnice léčila nejen raněné a nemocné vojáky Rakouska-Uherska 19. a 20. století, ale v období 1. světové války rovněž vojáky zajateckého tábora. Významné místo má vojenská nemocnice a vojenská lékárna v systému vojenského zdravotnictví ČSR. Ve vojenské lékárně v Josefově se od jejího vzniku vystřídalo mnoho desítek vojenských lékárníků. K osobnostem patřil jaroměřský rodák Arnošt Heidrich, který byl nejen lékárníkem, ale rovněž známým vojenským historikem.

Klíčová slova: Vojenská farmacie; Vojenský lékárník; Pevnost Josefov; Vojenská nemocnice Josefov; Vojenská lékárna Josefov.

The Josefov Military Hospital and Pharmacy

Summary

Besides the Prague Military Hospital and pharmacy, the Josefov Military Hospital and its pharmacy ranked among the biggest facilities in the military medical support system of the Austro-Hungarian Monarchy and the Czechoslovak Republic (which came into existence in 1918). Together with the construction of a military fort (1780–1789), the military hospital was built from 1786 to 1789 with the military pharmacy coming into existence after 1802. The military hospital treated not only wounded and sick soldiers of the Austro-Hungarian Monarchy in the 19th and 20th centuries, but also prisoners of war during the First World War. The military hospital and pharmacy played a significant role in the Czechoslovak Republic military health service system. Many military pharmacists have been employed at the military pharmacy in Josefov since its inception. One of them, Arnošt Heidrich, born in Jaroměř, ranked among its greatest personalities. He was not only a pharmacist but also a well-known military historian.

Key words: Military pharmacy; Military pharmacist; Fort Josefov; Josefov Military Hospital; Josefov military pharmacy.

Úvod

V dějinách vojenského zdravotnictví a vojenské farmacie je stále mnoho bílých míst. Po vzniku Československa v roce 1918 byl zahájen výzkum, jehož výsledkem byly články o dějinách posádkových (za Rakouska-Uherska), později divizních nemocnic v Praze, Bratislavě, Komárně a Ružomberku (2, 3, 4). Vzhledem k malému počtu vojenských historiků byly uvedené studie často jediné, které se zabývaly dějinami vojenských nemocnic a lékáren jako součástí širších dějin vojenského zdravotnictví a vojenské farmacie.

Navazujeme na uvedené studie a v článku se budeme podrobněji zabývat dějinami vojenské nemocnice a vojenské lékárny v Josefově, která měla v Rakousku-Uhersku číslo 12 a v systému divizních lékáren Československa číslo 4. Pro přehlednost nejprve stručně nastíníme dějiny vojenské pevnosti

Josefov (dějinám josefovské pevnosti je věnováno mnoho desítek prací) a poté se budeme věnovat dějinám nemocnice a lékárny.

Historické zkoumání dějin jednotlivých nemocnic je výrazně determinováno dostupností materiálů. Bez zachování kroniky josefovské nemocnice by následující studie nebyla možná. Kronika se stala základním zdrojem v článku uvedených faktů, jejichž relevantnost je v řadě případů potvrzena dalšími historickými materiály.

Dne 15. února 1763 probíhala jednání o mír po sedmileté válce mezi Pruskem, Rakouskem a Saskem. K jednání došlo na letohrádku Hubertsburg nedaleko Lipska. Při jednání přistoupil pruský král Bedřich k mapě Čech, ukázal na místo, kde leží Jaroměř, a řekl: „Chce-li mít Rakousko Čechy zabezpečeny, musíte vystavět v těchto místech silnou pevnost, neboť slezské pevnosti nejsou království tomuto žádnou ochranou.“

Tuto radu vzala rakouská císařovna Marie Terezie vážně. Vypracováním plánu silné, moderní a nedobytné (na tehdejší dobu) pevnosti byl pověřen generál ing. Ludvík Querlonde du Hamel (v některých pracích se uvádí pod jménem Claude-Benoit Duhamel de Querlonde). Ten se okamžitě ujal svého úkolu. Vypracoval plány a stanovil pro výstavbu pevnosti místo na výšině soutoků Labe a Metuje, kde stála stará osada Ples, majetek rytířů Pleských, čítající tehdy 122 čísel (11).

Přestože bylo vše připraveno, výstavba pevnosti byla pro nedostatek peněz stále odkládána. K zahájení stavby dochází teprve v březnu 1780, kdy byla do osady Ples odvelena 1. setnina „sappeurského praporu“ pod velením kapitán-leutnanta Szeredaye, aby provedla přípravné práce ke stavbě pevnosti. Dne 19. května 1780 došla pro stavbu pevnosti první zásilka peněz, která byla uložena v sakristii kostela sv. Jiljí v osadě Ples. Dne 2. června 1780 z rozkazu generála Querlonde dochází k zahájení stavby pevnosti Ples-Josefov.

Hned v příštím roce 1781 nastal veliký stavební ruch. Na stavbu bylo převeleno kolem 10 000 vojáků. Začalo se s výstavbou hradeb. Spolu se stavbou hradeb byla současně stavěna budova pro důstojníky, jednoduchá a dvojitá kasárna (tzv. okružní) a do pevnosti byl zaváděn vodovod. Nemocnice pro vojáky byla prozatím zřízena v zámku ve Smiřicích nad Labem.

Dne 29. září 1782 navštívil pevnost císař Josef II. (již podruhé) a se zájmem zhlédl postup dosavadní práce. Během tohoto roku bylo prostavěno na 1 000 000 zlatých. V roce 1784 se pracovalo na stokové soustavě, hlavně pak na podkopové soustavě, která byla prováděna ve 2–3 etážích. Podkopová soustava byla budována podle nejnovějších poznatků odborníků, hlavně podle výborného odborníka pro stavbu opevnění podplukovníka Maxmiliána de Traux, který vypracoval nový systém, takže pleská pevnost byla tehdy nejtvrďší a nejmodernější v celé Evropě. Na podzemních chodbách pracovalo mnoho havířů z Uher a zápis se zmiňuje také o havířích kutnohorských. Celková délka pevnostních chodeb byla 30 km (10, 11, 12, 13).

Výstavba posádkové nemocnice

Roku 1786 se začalo se stavbou posádkové nemocnice. Na stavbě se pracovalo velmi intenzívně. Přesto si stavba budovy, která se řadí mezi největší budovy pevnosti, vyžádala celé 3 roky, než byla v roce 1789 dostavěna. Dne 16. září 1787 opět navštívil císař Josef II. téměř dostavěnou pevnost Ples (bylo třeba dokončit některé budovy uvnitř

opevnění) a slavnostně ji převzal. Byl v dobrém rozmaru, neboť měl velkou radost z dokonalého díla a jak dokládají historici, při vstupu do pevnosti Jaroměřskou branou škrábal nožikem zdivo. Své jednání vysvětlil přítomným vojenským hodnostářům tím, že se smíchem řekl: „Myslel jsem, že zdivo je ze zlata.“ Narážel tím na ohromnou sumu peněz, kterou pleská pevnost státní pokladnu stála (josefovský dějepisec Josef Duška). Stavba pevnosti si vyžádala 10 550 141 zlatých a 33 3/4 krejcarů. Na tehdejší dobu to byl skutečně obnos neuvěřitelné výše. Při této příležitosti navštívil císař Josef II. dosud nedostavěnou nemocnici, kterou si se zájmem prohlédl, nechal se informovat o postupu stavby a sám nařídil určité změny (17).

Aktem převzetí pevnosti nejvyšší osobností mocnářství byla pevnost Ples současně předána vojenským účelům. Císař Josef II. předal téměř dostavěnou pevnost Ples velícímu generálu v Čechách podmaršálku Michalu Wallisovi. Po smrti Josefa II. 20. února 1790 a po smrti jeho nástupce císaře Leopolda II. dne 1. března 1792 nastoupil na trůn František II. Dne 22. března 1793 vydal dekret (Milán, Lombardsko), v němž stanovil, aby město i pevnost Ples v Čechách byly přejmenovány na pevnost Josefov (Josefstadt).

Nemocnice byla dobudována 10. července 1789. Po dokončení nemocnice a jejího zařízení „budila nemocnice velkou pozornost a zájem lidu vojenského i civilního, neboť byla v té době považována za něco, co je málokde k vidění“. A jak tehdy nemocnice vypadala? Byla to velká budova, vnitřně však ponurá a budící tíseň. První patro bylo vyhrazeno pouze pro nemocné. V přízemí bylo velitelství, nemocniční kuchyně, kuchyně pro mužstvo zdravotní roty, zdravotní rota a sklady. Všechny místnosti měly okna do ulice a kolem celé budovy byla vedena chodba s okny do dvora nemocnice. Všechny místnosti byly vybíleny vápnem. Osvětlení poskytovaly lampy a topilo se v železných kamnech. Podlaha v místnostech byla původně ze silných fošen. Postele byly obyčejné vojenské kavalce se slavníky a v místnostech stály vojenské stoly. Chodby byly vydlážděny – dlažbu tvořily velké, do kosočtverce kladené kostky, což ještě zvyšovalo ponurý ráz a dunění kroků se rozléhalo po chodbách. Dvůr nemocnice byl z hlíny promíšené s drobným kamením (8).

Podél vnitřní strany budovy byl chodník v šíři asi 3 m vydlážděný většími kameny, tzv. kočičáky. Rovněž zvenčí budovy byl chodník (tak jak je podnes), který byl vydlážděný pískovcovými kostkami. Před budovou nemocnice, tam kde je dnes parčík B. Němcové, bylo tehdy prázdné prostranství se studní. Toto prostranství bylo nějakou dobu

ohraničeno dřevem a zaplněno hromadami neadju-
stovaných (bez roznětky) pum a granátů. Až v
pozdější době bylo toto místo osázeno stromy,
hlavně lípami a kaštany.

Nemocnice měla 1200 lůžek. Personál nemocni-
ce byl pouze vojenský. Na prvním dvoře nemocnice
byla vystavěna prostorná kaple. Byla vystavěna blíž
k zadnímu křídlu budovy tak, že ze dvora byl pří-
stup do kaple schodištěm a pro pacienty nemocnič-
ní chodbou v 1. patře, která byla spojena krátkou
krytou chodbičkou s kaplí. Do této kaple mělo pří-
stup i civilní obyvatelstvo pevnosti. Kaple byla
postavena v roce 1788 a zasvěcena svatě panně
Barboře. Církevní úkony zastával vojenský kněz.

Nemocnice a napoleonské války

Dobudování nemocnice bylo přínosem zejména
v období napoleonských válek. Vzápětí po otevření
docházelo do nemocnice mnoho transportů raně-
ných vojáků spojeneckých armád i armády fran-
couzské. Posádková nemocnice byla přeplněna a
mnoho raněných, hlavně důstojníků, leželo v civil-
ních domech, kde byli ošetřováni. V lednu roku
1800 se přes pevnost Josefov vracela ruská armáda
do své vlasti. Armádu vedl vrchní velitel ruské
armády, sám hrabě Suvorov-Rymnický, který byl
rovněž hostem velitele josefovské pevnosti.

*Dne 5. července 1799 před polednem přitáhl
první oddíl směrem od Náchoda, a to oddíl ruské
armády – sbor generála Kozlova v síle 6950 mužů
a 4703 koní. Ležením zůstal pod pevností Josefov
na Jezbinských lukách. Sbor tvořili myslivci pluku
Tylova, granátníci Sackenovi, mušketýři Kozlovovi,
dragouni pluku Gaudovičova a Ševčenského, Uralští
kozáci od Kaspického moře s vůdcem sboru Boro-
dinem. Sbor tábořil u pevnosti do 7. července, kdy
odtáhl směrem k Praze.*

*Ve stejný den přitáhla ještě k pevnosti druhá
skupiny ruských vojsk, skupina generál-majora
Ismailova v počtu 4302 mužů a 2070 koní. Tento
sbor byl složen ze 2 pluků granátníků – Potapova a
Skarpského, pluku Ismailových mušketýřů a regi-
mentů Vojnovských kyrysníků. Dne 10. července
skupina odešla a týž den přitáhla další skupina v
počtu 6005 mužů, 3250 koní s 5 kompaniemi dělo-
střelců se 70 děly. Byl zde pluk Preobraženských,
pluk Steinhagelských mušketýřů, pluk Misirovských
kozáků a strážné komando jízdních Tatařů, potom
hlavní štáb, poštovní a vojenské lékařské úřady.
Dne 12. července sbor odchází a je hned vystřídán
sborem dalším, kterému velel generál-leutnant
Gorčakov a čítal 7323 mužů a 4433 koní. Toto byl
nejsilnější sbor ve složení ze strážného komanda,
Donských kozáků, z pluku Sykosinských husarů, z*

*pluků kyrysníků ruské carevny, z pluku Tobolských
myslivců a ze 2 regimentů Essenských a Ponšičin-
ských mušketýřů.*

*Dne 15. 7. 1799 po odchodu sboru knížete Gor-
čakova přitáhl k pevnosti pátý sbor ruských vojsk o
síle 4963 mužů a 3555 koní. V tomto sboru byl pluk
Donských kozáků, pluk Tatařů Baranovských, 2 pra-
pory granátníků Treibent a Selechov a pluk muške-
týřů Taulišovcu. Dne 17. 7. po odchodu tohoto
sboru následoval další a poslední sbor, tzv. pomoc-
ný, sestávající z 5974 mužů a 3555 koní. Sbor byl
složen z předvoje pluku Donských kozáků, 2 pluků
Šepelovských dragounů, z praporu Zachmanov-
ských granátníků, 2 pluků zvaných Durassov a
Maršov. Sbor uzavíral opět sbor Donských a
Kuronských kozáků. Ze sborů, které prošly pevností
onemocněla řada vojáků, kteří byli převzati do
léčení posádkové nemocnice, z nichž 3 zde zemřeli
(8).*

V posádkové nemocnici byly v souvislosti s vál-
kou rovněž prováděny dalekosáhlé úpravy. Počet
lůžek byl zvýšen na největší míru. Avšak přes veš-
kerou přípravu bylo vše nedostačující. Spousta
raněných vojáků rakouských i ruských byla v nepře-
tržitých transportech dopravována do pevnostní
nemocnice, takže brzy byla nemocnice neúnosně
přeplněna. Opět docházelo k tomu, že ranění byli
dáváni do civilních rodin v Josefově, vojáci s leh-
čím zraněním byli umístěni do okolních vesnic v
blízkosti pevnosti.

Do pevnosti bylo také přivezeno na 7000 zajat-
ců francouzské armády, kteří byli ubytováni mimo
nemocnici v pevnostních kasematech. Velké množ-
ství jak raněných, tak i zajatců v nemocnici zemře-
lo a bylo pohřbeno na vojenském hřbitově.

Po nabytých zkušenostech z léčení velkého
množství raněných a nemocných, které nebyla
schopna nemocnice zvládnout, byl snížen základní
počet lůžek na 800 a současně bylo osamostatněno
chirurgické oddělení. K obsluze nemocných, k služ-
bám a úklidu nemocnice byla určena silná zdravot-
ní rota. Na zadním dvoře byla umístěna řada sanit-
ních vozů a zčásti byla zabrána zahrada pro potře-
by nemocnice. K těžším pracím jak v nemocnici,
tak i v pevnosti vůbec bylo používáno trestanců,
kteří byli odsouzeni k pevnostnímu vězení (8).

Osudy nemocnice v 19. století

Roku 1831 vypukla v josefovské pevnosti epi-
demie cholery, které nebyla ušetřena ani nemocni-
ce. Avšak díky opatřením a zásahům lékařů nemoc-
nice nebyly v Josefově velké ztráty na životech.
Přestože bylo v nemocnici hodně případů nemoci,
zemřelo pouze 8 vojáků a 2 civilní osoby. Rok 1849

byl pro posádkovou nemocnici černým rokem. Byl to rok boje lékařů proti horečce neznámého původu, na kterou umíralo mnoho onemocnělých. Lékařská věda byla tehdy bezmocná, neboť pouze od maďarského pluku č. 39 Dona Miguela zemřelo přes 400 mužů. Jak nemoc přišla, tak i odešla. Původ nemoci se nezjistil.

Velice obtížný v dějinách nemocnice byl rok 1866. Nebezpečí války s Pruskem se den ze dne zvyšovalo, takže už se s určitostí počítalo s tím, že k válečnému konfliktu dojde. Pevnost se horečně připravovala na boj. Svážely se zásoby potravin a hlavně munice všeho druhu. I nemocnice činila horečné přípravy. Zvýšil se počet lůžek, chystal se obvazový materiál a léčiva všeho druhu. Zvýšil se počet lékařů a zdravotnického pomocného vojska. Byl zřízen nový sál určený k operačním zákrokům. Pevnost měla přísnou pohotovost (11).

Z bitvy u Hradce Králové (jak byla později nazvána) bylo do nemocnice přiváženo velké množství raněných. Nádraží v Josefově se změnilo v lazaret. Využilo se každého místa pro raněné, jejichž počet neustále stoupal. Po prvním ošetření byli ranění přenášeni do vagónů a vlak za vlakem je odvázel dál na Vídeň. Bohužel mnoho jich umíralo už na nádraží a ve vagónech. Byl to horký den i v tom smyslu, že bitva byla vedena za velkého vedra. Jak bylo řečeno, občané se plně účastnili ošetřování raněných. Raněných stále přibývalo, a tak byly na dvoře nemocnice i v nemocničním sadu narychlo postaveny stany. Avšak ani to nestačilo.

Protože nepřítel byl v blízkosti pevnosti, byla potřeba, aby byl z pevnosti dobrý výhled. Proto podle rozkazu generála Geisslera byly v okolí pevnosti poraženy všechny stromy. Tím byly zničeny i krásné sady na břehu Labe. Pevnost byla připravena k boji. Dne 23. srpna 1866 byl v Praze smluven mír a válka skončila. Koncem srpna začala pruská armáda opouštět Čechy a 19. září téhož roku nebyl na území Rakouska jediný nepřátelský voják. Pouze zranění zůstávali nadále v ošetřování. Velký počet z nich (348 osob) byl i v nemocnici pevnosti Josefov.

Roku 1877 vypuklo povstání v Bosně-Hercegovině proti rakouským vojákům, kterým velel generál Filipovič. Povstání bylo potlačeno v roce 1878 a v září téhož roku byli do pevnosti přivezeni zajatci turecké armády, příslušníci sarajevské posádky. Transport zajatců sestával z 62 důstojníků a 300 mužů. Dva ze zajatců zemřeli v posádkové nemocnici. Zpět do Turecka byli zajatci propuštěni na jaře roku 1879.

V roce 1888 byla pevnost jako taková zrušena a zůstává pouze posádkovým městem. Přestože zrušení pevnosti bylo velkým smutkem pro „pravověrné Josefováky“, titíž lidé se současně zasadili o to, že

i nejkrásnější partie hradeb a jejich nejhodnotnější části byly nesmyslně bourány a ničeny. Jinak život v Josefově nedoznal nijakých změn. I nemocnice se v ničem nezměnila. Pevnost zůstala stejná až do r. 1901, kdy byla zbourána Jaroměřská brána a brána v Korunních hradbách. Krátce na to v roce 1904 byla zbourána i nejkrásnější brána „festunku“ Hradecká a rok nato v roce 1905 i brána poslední – Novoměstská (13).

Po zrušení pevnosti dochází v nemocnici k řadě zlepšení. Počet lůžek byl snížen na 450, pokoje pro nemocné byly lépe upraveny, objevila se nová a na tehdejší dobu dobře vybavená oddělení — interní, chirurgické, oční, zubní a kožní. Park ve dvoře nemocnice byl upraven a osázen stromy. V roce 1910 bylo v celém Josefově zavedeno elektrické osvětlení, které výrazně zlepšilo podmínky práce v nemocnici. V roce 1912 byl v pevnosti i v nemocnici zaveden vodovod.

Nemocnice v 1. světové válce

Přišel rok 1914. Dne 26. července vypukla světová válka. Posádková nemocnice se rovněž chystala na válku. Počet lůžek a počty personálu byly více než zdvojnásobeny. Nemocnice přijímala ženy a dívky z blízkého okolí k výcviku v ošetrovatelské službě. Dne 7. srpna 1914 bylo do ošetrovatelského kurzu přihlášeno celkem 10 dívek. Dne 20. srpna provedlo velitelství nemocnice soupis těch, kteří se hlásili k dopravě raněných. Pro svoz raněných bylo vybráno 18 členů hasičského sboru a několik příslušníků jednoty Sokol. Kolona byla v nemocnici teoreticky i prakticky vycvičena. Měla 5 polních nosítek, 1 krytá pojízdná nosítka a 1 sanitní vůz pro 20 osob.

Dne 4. září 1914 došel do Josefova první transport raněných z Uher v počtu 130 mužů. Den nato druhý transport 200 mužů z ruského bojiště, složený z Poláků a Maďarů. Dne 6. září zemřel v nemocnici první raněný — záložník B. Warga. Dne 9. září přicházejí další ranění, celkem 800 mužů. Mezi těmito se vyskytl případ úplavice. Nemocnice okamžitě zřídila infekční oddělení v jízdnárně městských kasáren. Toto oddělení se velmi rychle plnilo.

Tak bychom mohli den po dni, měsíc po měsíci pokračovat. Dne 13. září přišlo nových 350 raněných, mezi nimiž bylo mnoho Čechů. Těžce ranění převáželi do vojenské nemocnice, lehceji ranění byli dopravováni po železnici do řádového hospitalu na Kuksu, do Dvora Králové a Broumova. Pro velký počet raněných byla sokolovna v Jaroměři změněna na vojenský lazaret pod správou posádkové nemocnice. S úplavicí leželo v Josefově na 120 vojáků a 1 žena.

Velení armády rozhodlo, že v Josefově bude vybudován zajatecký tábor. Dne 12. října 1914 začalo fungovat „Velitelství tábora válečných zajatců v Josefově“. Prozatímním velitelem byl jmenován E. Jelínek. Zároveň začala vojenská správa stavět 97 dřevěných baráků pro zajatce na vojenském cvičišti směrem k Novému a Starému Plesu. Baráky byly stavěny v délce 40, 60 a 70 metrů a v šířce 10 metrů, s kuchyněmi, lázněmi, infekčními místnostmi apod. Baráky byly vybaveny pryčnami, podél stěn jednoduchými, ve středu místností patrovými. V barácích se topilo kamny. Vzhledem k velkému počtu byly baráky rozděleny do několika komplexů s označením A–E. Jednotlivé komplexy byly oploceny ostnatým drátem, někde pouze prkny. V táborech byly později zřízeny různé dílny, jako košíkářské, bednářské, klempířské apod.

Dne 17. října přišel do Josefova první transport ruských zajatců v počtu 1090 mužů a krátce nato 1600 mužů. V těchto transportech se objevila cholera a první případ úmrtí na cholera byl zaznamenán 26. října 1914. Příliv ruských zajatců stoupal. V krátké době bylo do tábora dopraveno více než 3500 zajatců a 28. října dalších 3000 zajatců. Přibývalo zemřelých na cholera. Lékaři posádkové nemocnice očkovali proti choleře nejen vojáky, ale i civilní obyvatelstvo. Ke dni 20. 11. 1914 bylo v Josefově na 15 000 ruských zajatců.

Dne 4. března 1915 byla v nemocnici zřízena 40členná hudba složená z mužstva zdravotní rot. Pořádala koncerty, ale hlavně hrála na pohřbech. Obyvateli města byla tato hudba velmi ceněna, protože přinášela trochu kultury do válečných let.

Do roku 1915 prošlo nemocnicí 3254 raněných. Počet úmrtí byl vysoký: 55 rakouských vojáků, z nichž na zranění a různé nemoci zemřelo 44, střevnímu tyfu podlehl 5, na strnutí šíje zemřeli 3, jeden voják byl přejet a 2 vojáci ukončili své životy sebevraždou. V zajateckém táboře zemřelo 3407 ruských zajatců, z nichž na zranění a různé nemoci zemřelo 255, na střevní tyfus 119, na skvrnitý tyfus 10, na úplavici 4, na cholera 18 a na strnutí šíje zemřel 1 zajatec. Z civilních osob zemřelo 36, nikdo z nich na nakažlivou nemoc. Dne 21. ledna 1916 bylo vydáno nařízení o potírání tajné prostituce. Mezi vojskem se povážlivě šířila pohlavní nákaza. (Pozn.: Údaje o počtech raněných a zemřelých byly čerpány z kroniky nemocnice, nejedná se o oficiální údaje).

V roce 1916 zemřelo v posádkové nemocnici celkem 73 rakouských vojáků – z nich na zranění a různé nemoci 61, na nakažlivou nemoc (neštovice) 1, sebevraždu spáchalo 7, 1 civilní dělník, 1 polský legionář, 2 trestanci. Zajatých Rusů zemřelo 182 – z nich na zranění a různé nemoci 179, na nakažlivou nemoc (růže) 3. Zajatých Srbů zemřelo 34,

srbských zajatců civilisté 3, zajatých Italů 13. Z civilních osob zemřelo 37, na nakažlivou nemoc (šarlach) zemřela M. Hermanová, dcera ohňostrůjce. Koncem roku 1916 se v zajateckém táboře nacházelo kolem 5000 zajatců.

Po celou válku se nemocnice potýkala s nedostatkem personálu, zejména ošetřovatelek. Jak uvádí kronika nemocnice, 15. března 1917 přijala nemocnice 40 ošetřovatelek, kterým se platilo ke stravě 3 koruny denně. Dne 19. července 1917 byl uspořádán z popudu vojenské nemocnice ošetřovatelský kurz, do kterého se přihlásilo celkem 59 žen a dívek. Kurz úspěšně vedl dr. Leo Thein. Kurz byl bezplatný a všechny příslušnice zůstaly jako ošetřovatelky v posádkové nemocnici. Celkem měla nemocnice stav (mimo příslušníky zdravotní roty) 80 ošetřovatelek s denním platem 2–3 koruny ke stravě. Těm, které byly nuceny dojíždět z okolních vesnic, byla denně připlácena 1 koruna na ubytování (16).

V červenci dal velitel zdravotního sboru major Jiří Spatzier svým nákladem opravit kapli na vojenském hřbitově. Malířskou výzdobu provedl akademický malíř Fischer, žák Mikoláše Alše, který t. č. sloužil ve zdravotnické rotě posádkové nemocnice. Vstupní obrazy kaple zobrazují sv. Jiří a sv. Martu – patrony majora Spatziera a jeho choti Marty.

Při kopání společného hrobu pro zemřelé ruské zajatce se narazilo na vrstvu vápna, pod kterou bylo několik vozů lidských kostí. Byl to společný hrob francouzských zajatců, kteří byli do pevnosti dopraveni po bitvě u Lipska r. 1813 a zde jich na 1200 v nemocnici zemřelo.

V prosinci 1917 přišlo do Josefova 15 000 italských zajatců. A protože zdejší podnebí bylo pro zajaté drsné, mnoho jich onemocnělo a také i zemřelo. V roce 1917 v posádkové nemocnici celkem zemřelo 169 vojáků rakouské armády – z nich na zranění a různé nemoci 165, na nakažlivou nemoc (strnutí) 1, sebevraždou 3. V zajateckém táboře zemřelo 175 zajatých Rusů, z nich na zranění a různé nemoci 172, na nakažlivou nemoc (růže) 1, sebevraždou 1, hlídkou byl zastřelen 1 zajatec. Zajatých Srbů zemřelo 16, z nich na zranění a různé nemoci 15, na nakažlivou nemoc (růže) 1. Zajatých Italů zemřelo 20, Černohorci 4, Rumunů 7, vesměs na nemoci. Z civilních osob zemřelo 55, na nakažlivou nemoc nikdo. Nakažlivou nemocí onemocněly 2 civilní osoby – 1 diftérií, 1 břišním tyfem.

Na konci roku 1917 bylo v Josefově kolem 27 300 osob, z toho civilistů asi 2800, asi 10 000 vojáků a okolo 14 500 zajatců.

V roce 1918 se již Rakousko-Uherská monarchie pomalu rozpadala. Zajatí vojáci nebyli již tak hlídáni, měli volnost pohybu a chodili s rakouský-

mi vojáky žebrot. Hlad byl veliký. V důsledku podvýživy a nedostatečné lékařské péče neúměrně rostly počty mrtvých. Mnoho úmrtí bylo i v nemocnici. Byly dny, kdy se konalo až 20 pohřbů vojáků a zajatců. Kromě hladu sužovala vojáky zima, protože nebylo čím topit. I nemocnice pocítovala nedostatek uhlí. V ty dny byly v posádkové nemocnici přečteny dva rozkazy budící velkou veselost:

1) Následkem vzrůstající se epidemie španělské chřipky nařizuje se vojákům, aby jich nepobývalo mnoho v jedné světnici pospolu a aby světnice byly náležitě větrány a vytápěny.

2) Následkem naprostého nedostatku paliva se nařizuje, aby k zamezení možného nastuzení byli vojáci z několika světnic dáni vždy do světnice jedné, která se poněkud vytopí, a třeba dohlédnout, aby dveře a okna nebyly zbytečně otvírány (8).

Slavný byl 28. říjen 1918. Ve 4. hodiny odpoledne došla telefonická zpráva: „Rakousko kapitulovalo – Národní rada česká vyhlásila Československý stát a převzala funkce místodržitelství.“ Týž večer se konal velký mnohatisícový průvod občanstva, vojáků a zajatců městem.

Prvním československým velitelem posádkové nemocnice byl 1. listopadu 1918 jmenován vrchní štábní lékař MUDr. Skisiewicz, zástupcem pak plukovní lékař MUDr. Stárek, pobočníkem vrchní lékař MUDr. Studnička. Zdravotní setnině velel npor. Smítal, lékárně magistr Pleskot. Účárna byla svěřena nadporučíku Dubskému. Vojenským farářem byl dr. Malý, zásobárnu měl na starosti vrchní oficiál Řebíček, lůžkové skladiště rytmistr Dušek a oddělení pro zajatce vrchní lékař MUDr. Kšanda. Dne 14. listopadu byl jaroměřský lékař MUDr. Alois Filip vyznamenán za své čtyř a půlleté působení jako velitel IV. (chirurgického) oddělení vojenské nemocnice v Josefově zlatým záslužným křížem.

V listopadu 1918 odjelo z Josefova do vlasti posledních 80 italských zajatých důstojníků. Ve vojenské nemocnici zemřel na otravu neznámý voják přivezený sem v bezvědomí před několika dny.

Josefovské nemocnici se dostalo počátkem roku 1918 části kořisti ve formě různých potřeb pro nemocnici, hlavně pak velké množství balíků prvotřídní „gázoviny“ jako obvazového materiálu. To byl cenný a vítaný přínos. S gázovinou se hospodářilo tak úspěšně, že v krátké době velitel nemocnice žasnul, kam se taková spousta gázoviny ztrácí. Vyšetřováním se zjistilo, že sestry používaly tento materiál v nadměrném množství hlavně pro sebe – pořizovaly z něj šaty všeho druhu. Materiál byl na tehdejší dobu velmi dobré jakosti a sestry v něm oděné budily nejen pozornost, ale i závist druhých, takže se jim dostalo pojmenování „gázové panenky“.

Dějiny vojenské nemocnice po vzniku ČSR v roce 1918

Jako všude jinde i v posádkové nemocnici se začal projevovat změněný stav. Nemocnice byla pomalu uváděna do pořádku a zbavovala se posledních stop války. Upravovala se, reorganizovala a zařizovala oddělení. Nastoupili noví lékaři. Velitelem nemocnice byl jmenován plukovník MUDr. František Karas.

Dne 1. května 1919, kdy byl okázale slaven první máj ve svobodném státě, konala se slavnost také v posádkové nemocnici. Pod záštitou plk. dr. Karase byla v nemocničním parku zasazena „lípa svobody“. Této slavnosti se zúčastnilo množství krojovaných josefovských dívek a ještě více místních obyvatel. Hlavní proslov měl plk. dr. Karas a po něm následovalo ještě několik řečníků z řad vojáků i civilních občanů. Před lípou byl umístěn kámen s vyrytým nápisem „Lípa svobody“ s datem 28. 10. 1918 a z druhé strany kamene s datem slavnosti. Lípa přetrvala desetiletí (16).

Posádková nemocnice se po převratu v roce 1918 dostávala do normálních kolejí. Stav pacientů se značně snížil, neboť převážná většina nemocných vojáků byla po skončení války až zázračně uzdravena. Každý spěchal domů. Počet lůžek se snížil na 280 (při otevření to bylo 1200 lůžek) a uzavřené oddělení disponovalo 40 lůžky. Obsluha nemocných byla povinností zdravotní rot, která konala i různé jiné služby, jakož i výpomocné práce v kancelářích nemocnice. Civilních zaměstnanců, ať zdravotních, či administrativních, byl minimální počet. Změna nastala v tom, že do vojenské nemocnice byli připuštěni do léčení, ovšem za souhlasu velitele nemocnice, i civilní osoby. Veškeré léčení a pobyt však musel být podle příslušné taxy předem zaplacen.

Po MUDr. Karasovi přebírá v roce 1923 vedení nemocnice plk. MUDr. Nešpor. Pod jeho vedením bylo částečně upraveno chirurgické oddělení, hlavně operační sál. Probourala se okna do šířky, takže se místnost značně prosvětčila. Velitel byl sám vynikajícím chirurgem – měl však jednu vadu, a to alkohol. Po smrti byl uložen na vojenském hřbitově v Josefově.

V průběhu existence první republiky prošli velitelským místem: plk. MUDr. Karas, plk. MUDr. Nešpor, plk. MUDr. Emr, plk. MUDr. Braundrucker, plk. MUDr. Bernard, plk. MUDr. Čtvrtnička a plk. MUDr. Pekelský. Od února do srpna roku 1938 byl do vojenské nemocnice služebně přidělen vojenský lékař MUDr. Brodák.

Ilustrační fotografie viz barevná příloha s. III–IV, obr. 1–10.

Vojenská lékárna Josefov

Po vzniku stálých vojenských nemocnic na konci 18. století je v rakouské armádě nově řešeno zabezpečení nemocnic léky a dalším zdravotnickým materiálem nezbytným pro jejich chod. U každé posádkové nemocnice (celkem bylo vybudováno 27 posádkových nemocnic a jedna nemocnice námořní) je zřízena lékárna, která plní uvedené funkce. Vojenské lékárny však vznikají s určitým zpožděním, protože neexistoval výnos obdobný koncesi civilních lékáren, který by umožňoval jejich budování. Teprve výnos „Vojenské medikamentní režie“ z 12. února 1802 umožnil budování vojenských lékáren. Do té doby byly nemocnice zásobovány léky z vojenského zdravotního skladu, který byl ve Vídni, z filiálních skladů nebo nakupovaly léky z veřejných lékáren. Celý systém byl těžkopádný, proto bylo přikročeno k budování vojenských lékáren (6, 7).

Josefovská nemocnice, která dostala v pořadí rakousko-uherských posádkových nemocnic č. 12, byla slavnostně otevřena v roce 1789. Kdy byla vybudována posádková lékárna přesně nevíme, ale v každém případě to bylo nejdříve v roce 1802. Rovněž nevíme, kdo se stal prvním lékárníkem, jak lékárna vypadala, jaké měla místnosti apod. (zjistit tyto skutečnosti bude úkolem dalšího historického výzkumu). Protože lékárna vznikala v určité etapě vývoje civilní a vojenské farmacie, můžeme říci, že měla oficínu, sklad (materiálku), laboratoř, herbarium, aquarium (lékárnický sklep), komoru na sklo a obalový materiál a sušárnu. Nábytek byl (zejména v případě vojenské lékárny) jednoduchý, málo zdobený, jak bylo v první polovině 18. století obvyklé. Při vybavování lékárny přístroji a ostatním potřebným zařízením se při budování lékáren „Vojenská medikamentní režie“ nezávazně řídila tzv. Ehrmanovou normou.

V čele lékárny byl přednosta lékárny, který byl zpravidla v hodnosti vojenského medikamentního provizora (do roku 1854), vojenského medikamentního správce či vrchního oficiála (1855–1872), vrchního oficiála nebo oficiála I.–III. tř. (1873 až 1910) nebo vrchního správce, správce či vrchního oficiála po roce 1910.

Asi již nezjistíme jména lékárníků, kteří pracovali v lékárně do roku 1879. Podrobnější údaje máme o lékárnících, kteří pracovali v lékárně po tomto roce. V roce 1879 končil svoje působení v lékárně oficiál I. tř. Josef Wenclik a na dlouhou dobu se přednostou lékárny stal Arnošt Heidrich. Jako oficiál III. tř. nastoupil v roce 1880 do josefovské vojenské lékárny a pracoval zde až do roku 1900, kdy odešel do vojenské lékárny v Sarajevu. Jeho činnost se váže především k Josefově, kde

nejen vychoval generace lékárníků-jednoročních dobrovolníků, ale stal se rovněž váženým občanem Josefova. V mladších letech se věnoval vědě, posléze se stal chemikem vojenských salubritních komisí. V Josefově se věnoval zkoumání studní z hlediska nezávadnosti vody (9).

Narodil se v Josefově 25. února 1852 jako syn městského úředníka. Jeho matka Anna pocházela z Náchoda. Rodina bydlila v Josefově v č. 38/52. Otec se v roce 1853 stal městským důchodním, takže rodina byla dostatečně zabezpečena. V Josefově žila také Heidrichova babička, vdova po chemikovi. Po něm zřejmě zdědil lásku k chemii a následně farmacii.

V Josefově prožil malý Arnošt Heidrich prusko-rakouskou válku v roce 1866. To jej natolik ovlivnilo, že se hluboce zajímal o historii válek a vojenství. Ačkoli byl lékárník, byl ve své době největším znalcem královéhradeckého bojiště. Často provázel různé delegace a vysvětloval jim historii bojů a míst, kde se odehrály. Napsal řadu článků o bitvě u Hradce Králové, které byly uveřejňovány v časopisech Politik, Union, v Národní politice nebo v časopise Osvěta lidu. Jeho nejvýznamnější prací je „Boj o Svíbský les“, která vyšla v roce 1902. Touto prací se stal známým mezi vojenskými historiky, zejména německými. V Rakousku-Uhersku byl opomíjen, mimo jiné i proto, že se vojenská historiografie dosud nerozvinula. Jako odborník byl často autorem přednášek, které přednášeli jiní, a málokdo věděl, že je napsal vojenský lékárník Arnošt Heidrich. Jeho práce byly oceňovány pro styl, protože měly jasnou osnovu a logiku (15).

Jak dokládají pamětníci, Arnošt Heidrich byl smýšlení ryze českého, jeho způsob života byl střídavý, skromný. Miloval humor, znal řadu vtipů a slovních obrátů a byl často středem společnosti. Rád pracoval s mladými adepty farmacie a byl jim více otcem než velitelem (16).

Za 1. světové války pracoval v Praze na vojenském velitelství, měl bohaté konexe a jeho činnost v době války je vysoce ceněna. Zemřel po krátké a těžké nemoci v srpnu roku 1922.

Po odchodu lékárníka Arnošta Heidricha se přednostou lékárny stal v roce 1901 oficiál II. tř. Bedřich Loidold a v roce 1902 oficiál II. tř. Adolf Rolletschek (1902–1905), od roku 1906 jako přednosta nastupuje oficiál II. tř. Václav Mladějovský (1906–1913). Bezprostředně před 1. světovou válkou se přednostou stal vrchní oficiál Emanuel Pilarz. Dále v lékárně pracovali: akcesista C. A. Lippay, oficiál III. tř. Karel Schneider, akcesisté František Hinner, Jan Novák a Julius Eitzenberger, oficiálové III. tř. Jan Novák, František Buchty a Karel Buchberger, vrchní oficiál Jindřich Fabricius, oficiál Vít Bartoš a oficiál Jan Kořán, který se v

hodnosti majora stal v roce 1918 prvním přednostou lékárny v nově vzniklém Československu.

Dne 24. května 1917 začala vojenská lékárna pro nedostatek cukru s prodejem cukrářů; jedna domácnost mohla koupit jedno balení o 25 tabletech za 25 haléřů. Byl to určitý paradox. Před válkou byli chudí lidé finančními orgány pronásledováni za to, že sladili cukrářem, který se pašoval, a spousta pašeráků byla uvězněna. Zákaz používání zdůvodňovaly státní orgány tím, že cukrář je „jed“, po němž může každý lehko umřít.

Léta války byla bezesporu obtížná pro josefovskou lékárnu. K normálním nemocným léčeným v josefovské nemocnici, které bylo třeba zabezpečit léčivy, přibývali nemocní vojáci v zajateckém táboře. Chyběli i lékárníci. Ke konci války, v roce 1917, byl vedením lékárny pověřen Tomáš Vojtěch, který absolvoval pouze 2 semestry vysokoškolských studií farmacie, byl tudíž nedostudovaný. Jako tyron – učeň v lékárně pracoval Jaroslav Pospíšil. Proto konec války přivítali vojenští lékárníci s nadšením. Vedením lékárny byl pověřen správce Jan Kořán, který dostal hodnost majora. Až do roku 1922 pracuje v lékárně sám, pouze se 12 záložníky (nadporučíky Lukáškem, Kozlíkem, Lonhardem, Žižkou, Novákem, Scholzem, Kirchnerem, poručíky Tomičkem, Geislerem, Bažanem, Hegerem a Schlimpem). V roce 1923 jej posílil kpt. Soběslav Prém.

Vojenská nemocnice i lékárna změnily číslo. V nové organizaci vojenských divizních nemocnic dostal Josef č. 4. V roce 1926 se přednostou lékárny stal kpt. Antonín Schwertner. Spolu s ním v lékárně pracoval smluvní lékárník Jan Pokorný. V roce 1929 se přednostou stal štábní kapitán Josef Němec a v roce 1933 mjr. Bedřich Hořínek. Spolu s nimi pracuje v lékárně por. Karel Svoboda – čekatel. Zdá se, že v lékárně pracuje malý počet lékárníků vzhledem k úkolům, které lékárna plnila. Nesmíme zapomenout, že v roce 1923 byl v Josefově zřízen Vojenský zdravotnický sklad č. 1 pod vedením plk. Františka Šperlinga, kde trvale pracovalo až 8–15 vojenských farmaceutů.

Vojenský zdravotnický sklad měl rozsáhlé výrobní zařízení a laboratoře a mohl bezprostředně zásobovat nemocnici vším potřebným. Proto bylo možné, aby v lékárně vojenské nemocnice pracoval pouze jediný lékárník. Samozřejmě, že měl k dispozici lékárníky, kteří zde vykonávali vojenskou službu. Celkem se ve vojenské lékárně vystřídalo 62 lékárníků-záložníků (9).

V roce 1938 byl josefovský vojenský zdravotnický sklad přemístěn do Bystřice pod Hostýnem. V Josefově byla zřízena ústavní lékárna, ale vzhledem k měnící se mezinárodní situaci – nástup fašismu v Německu, mnichovská kapitulace atd. je její činnost minimální a je zaměřena na zásobování podřízených útvarů zdravotnickým materiálem.

Po zrušení československé armády v roce 1939 končí svoji činnost jak divizní (v té době již sborová) nemocnice, tak vojenská lékárna a lékárna ústavní. K obnově vojenské nemocnice a lékárny došlo až po porážce fašismu v roce 1945, kdy začala další kapitola dějin.

Podpořeno grantem CEZ: J 13/98 116 00 004

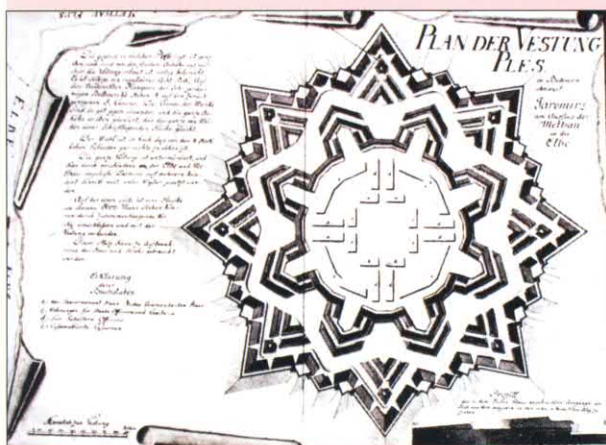
Literatura

1. Archiv - Oddělení dějin farmacie UK Praha, Farmaceutická fakulta v Hradci Králové, část lékárníci.
2. ASMAN, V. Stručné dějiny divizní nemocnice 10. *Voj. zdrav. Listy*, 1934, roč. 10, č. 3, s. 94-108.
3. FISCHER, L. Masarykova vojenská nemocnice v Praze. *Voj. zdrav. Listy*, 1939, roč. 15, č. 1, s. 1-33.
4. FRANZ, K. - HASS, A. Divizní nemocnice I v Praze. *Voj. zdrav. Listy*, 1929, roč. 5, č. 1, s. 30-54.
5. KRÁL, K. Reorganizace vojenské farmacie po vzniku samostatné ČSR v roce 1918. *Voj. zdrav. Listy*, 2000, roč. 69, č. 5, s. 239-244.
6. KRÁL, K. - BASTLOVÁ, B. Vojenská farmacie Rakouska-Uherska a její vývoj po vzniku profesionální vojenské farmacie v roce 1794. 1. část. *Voj. zdrav. Listy*, 2000, roč. 69, č. 6, s. 291-196.
7. KRÁL, K. - BASTLOVÁ, B. Vojenská farmacie Rakouska-Uherska a její vývoj po vzniku profesionální vojenské farmacie v roce 1794. 2. část. *Voj. zdrav. Listy*, 2001, roč. 70, č. 1, s. 27-32.
8. Kronika vojenské nemocnice Josefov. Archiv Městského muzea Jaroměř, Fond písemnosti, krabice nemocnice.
9. Lékárnické kalendáře 1880-1939.
10. MERTLÍKOVÁ, O. Josefov - průvodce městskou památkovou rezervací. Jaroměř, 1987. 32 s.
11. MERTLÍKOVÁ, O. Císař Josef II. a Josefov. Jaroměř, 1991. 20 s.
12. Minulosti Jaroměře. In Sborník příspěvků k dějinám města. Jaroměř, 1968.
13. NOVÁK, V. *Pevnostním městem Josefem*. Jaroměř, 2000.
14. PYTLÍK, R. Prvních deset let československého vojenského zdravotnictví. *Voj. zdrav. Listy*, 1928, roč. 4, č. 4, s. 305-319.
15. *českosl. Lékařnictvo*, 1922, roč. 3, č. 17, s. 164.
16. Vzpomínky rodáků a přátel bývalé pevnosti města Josefova v jubilejním roce 150-ti letého trvání (uspořádal František Stejskal). In *Josefov 1930*. Dvůr Králové nad Labem, 1930. 224 s.
17. Zdravotnictví v pevnosti v Josefově. Malý příspěvek k důležitému sporu. Ratibor, 1885, roč. 2, č. 24/26.

Korespondence: Doc. PhDr. Karel Král, CSc.

Univerzita Karlova Praha
Farmaceutická fakulta v Hradci Králové
Ak. Heyrovského 1203
500 05 Hradec Králové
e-mail: kralk@faf.cuni.cz

Do redakce došlo 9. 9. 2002

Obr. 1: Nerealizovaný plán pevnosti Josefov z roku 1760

Obr. 2: Letecký pohled na pevnost Josefov z roku 1923

Obr. 3: Pochod nováčků na nádvoří pevnosti za Rakouska-Uherska

Obr. 4: Část opevnění Josefov

Obr. 5: Vojenská nemocnice Josefov

Obr. 6: Pohled do nemocničního pokoje

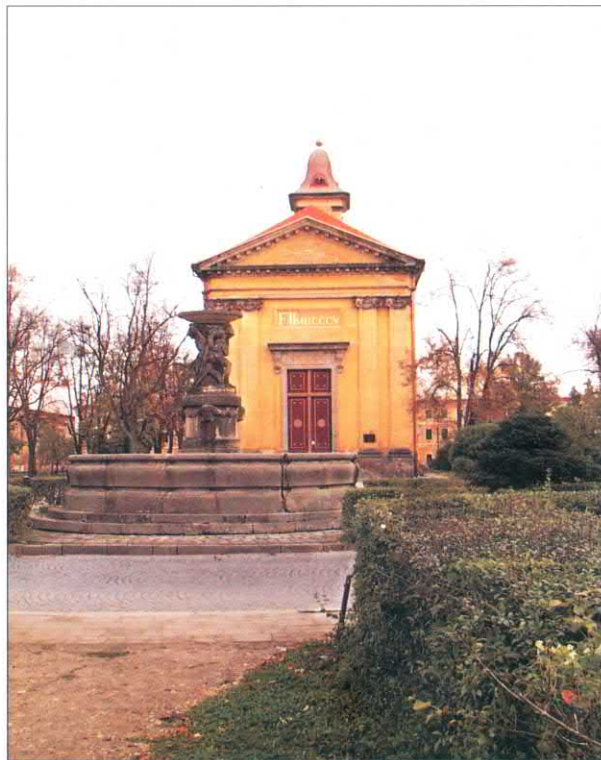
Obr. 7: Prostory bývalé pracovny velitele nemocnice

Obr. 8: Vchod od nemocnice Josefov

Obr. 9: Jedna z chodeb nemocnice po odchodu Sovětské armády

Obr. 10: Nemocniční kaple sv. panny Barbory